

Jano Sniadeckio „Žmogaus intelekto filosofija“: pirmieji pažinimo principų tyrimai XIX a. pr. Vilniuje

---

E. Sakalauskaitė-Juodeikienė
G. Kaubrys
D. Jatužis

*Vilniaus universiteto Neurologijos
ir neurochirurgijos klinika,
Neurologijos centras*

Santrauka. Janas Sniadeckis (*Jan Sniadecki*, 1756–1830) buvo vienas svarbiausių Vilniaus imperatoriškojo universiteto apšvietos filosofų, Krokuvos universiteto auklėtinis, matematikas, astronomas ir filosofas, 1807–1815 m. – Vilniaus imperatoriškojo universiteto rektorius, aukštosios algebros, trigonometrijos, geografijos veikalų ir filosofinių darbų („Apie metafiziką“, „Apie filosofiją“, „Apie matematinę mąstymą“, „Žmogaus intelekto filosofija, arba apžvalgas intelektinių galių ir veiksmų tyrimas“) autorius. Šis žmogus veikiausiai buvo pirmasis XIX a. pr. Vilniaus universiteto mokslininkas, išsamiai nagrinėjęs žmogaus pažinimo funkcijas (ir tam tikslui skyres atskirą veikalą), jas siejęs su nervų sistemos veikla; teigęs, kad kiekvieną sielos operaciją atitinka tam tikras judėjimas ir pakitimas nervuose, o pakitimus nervuose lydi jutimo ir mąstymo pakitimai. Šiame straipsnyje nagrinėjamas Jano Sniadeckio veikalas „Žmogaus intelekto filosofija“ (1822) ir trumpai apžvelgiami žmogiškojo pažinimo principų tyrimai Europoje iki XIX a. vidurio.

Raktažodžiai: Janas Sniadeckis, žmogaus pažinimo filosofija, Apšvieta, Vilniaus universitetas.

Neurologijos seminarai 2016; 20(70): 229–237

JANAS SNIADCKIS (1756–1830): APLINKA, AMŽININKAI, ASMENYBĖ

Vilniaus universiteto kūrimąsi daugiausia lėmė Reformacijos ir Kонтреreformacijos konkurencija: Vilniaus kolegijos steigimo idėja jėzuitams gimė dar 1565 m., skubėti vertė protestantų siekiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) įkurti savo kolegiją [1]. Nenuostabu, kad jėzuitų įsteigtame Vilniaus universitete XVI–XVII a. vyravo aristotelinė scholastikos dvasia [2]. Popiežiui Klemensui XIV 1773 m. panaikinus jėzuitų ordiną, tais pačiais metais Edukacinė komisija pradėjo reorganizuoti Universitetą ir 1781 m. įsteigė Medicinos fakultetą [3]. Ypatingas dėmesys buvo skirtas gamtos mokslų ir gamtotyros idėjų propagavimui.

Manoma, kad apie 1791 m. Vilniaus universitetas organizaciniu dinamizmu pralenkė ilgą laiką vyravusį Krokuvos universitetą [1]. Pasak filosofijos istoriko Daliaus Viliūno, akivaizdu, kad Vilniaus universitetas tuo metu

buvo apgalvotai, specialiai orientuotas į gamtamokslį, o ne į filosofinę atvirų kūrybinių ieškojimų bei esamybės kritikos paradigmą: „Jei Vilniaus universitetas *in corpore* atstovavo filosofijos dvasiai, tai buvo scientistinė, tikslųjų mokslų, gamtos filosofijos dvasia.“ [2]. Pagrindiniai Universiteto filosofai – teologijos daktaras Angelas Daugirdas (1776–1835) ir Janas Sniadeckis – atstovavo prancūzų Apšvietos tradicijai [2, 4]. Nuo 1803 m., tapęs Imperatoriškuoju, Vilniaus universitetas išsaugojo savo autonomijos statusą. Net Universiteto statutą 1803 m. reglamentavo tam tikrą čia dirbusių mokslininkų minties laisvę: „Universitete nedraudžiama laisvai svarstyti literatūros ir mokslo dalykų, ir kiekvienas profesorius, skaitydamas paskaitas, gali laikytis tos sistemos, kurią jis pripažįsta geresnę.“ [3]. Beveik ištisą trisdešimtmetį iki 1832 m. Universitetas, nepaisant carinės valdžios daromo spaudimo, buvo tuometinės mokslinės minties ir politinių laisvių skelbėjas, lietuviškosios Apšvietos centras [1].

Manoma, kad žmogaus (taip pat ir nervų sistemos) anatomijos pradmenys Vilniaus universitete (tuomet – Jėzaus Draugijos Vilniaus Akademijoje ir Universitete) jau buvo dėstyti Renesanso epochoje. Teologijos daktaras Jokūbas Markvartas (*Jakob Marquart*, 1583–1658) Filosofijos fakulteto psichologijos kurse dėstė žmogaus anatomiją, remdamasis Andrėjaus Vezalijaus (*Andreas Vesalius*, 1514–1564) veikalu „*De humani corporis fabrica*“ („Apie

---

Adresas:

Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė
Vilniaus universiteto Neurologijos ir neurochirurgijos klinika
Santariškių g. 2, LT-08661 Vilnius
Tel. (8 5) 236 5220
El. paštas egle.sakalauskaitė-juodeikiene2@santa.lt

žmogaus kūno sandarą“) [5]. Steponas Laurynas Bizijus (*Stephanus Bisius, Stephanus Bisio, Bisus Frexonariensis*, 1724–1790) 1781–1787 m. Vilniaus universitete (tuomet – LDK Vyriausiojoje mokykloje) dėstyto anatomijos programoje išskyrė ne tik osteologiją, splanchnologiją, angiologiją, miologiją, adenologiją, bet ir neurologiją [6]. Po S. L. Bizijaus anatomiją iki pat 1820 m. dėstęs profesorius Johanas Andrius Lobenveinas (1758–1820) neurologijos kurse studentams aiškino apie smegenis ir iš jų po visą kūną einantį nervų išsišakojimą bei jutimo (*sensibilitas*) teoriją [6]. Chirurgijos programos aprašyme Jokūbas Briotė (*Jacques Briôtet*, 1746–1819) 1783–1784 m. nurodė, kad, be kitų ligų, daug dėmesio skirs galvos žaizdoms, smegenų sutrenkimui, kaukolės trepanacijoms, studentams aiškins „apie kiaušo ištinimą ir atsідarymą, jo žaizdas, sutraiškytus, įvairias ekstravazacijas, esančias po ir virš viršugalvio <...>, po kietuoju smegenų dangalu ir pačiose smegenyse; apie smegenų sutrenkimą ir įvairius įlūžimus, taip pat apie trepano panaudojimo būdą“ [6]. Terapijos kurso programoje praktinės medicinos profesorius Džonas O’Konoras (*O’Connor*, 1760–1801) buvo numatęs studentams aiškinti apie uždegimines ligas, pvz., ne tik akių, įvairių rūšių gerklės, krūtinės pleuros, plaučių, bet ir „smegenų plėvių“ uždegimus [6]. Tačiau šie trumpi nervų sistemos anatomijos ir nervų ligų aiškinimai toli gražu nebuvo išsamūs. Net Jozefas Frankas (1771–1842), Vilniaus universiteto specialiosios terapijos ir klinikinės medicinos profesorius, 1819 m. Vilniuje pradėjęs rengti praktinės medicinos vadovėlio tomą, skirtą nervų ligoms, atminties sutrikimams skyrė tik trumpą skyrelį, pavadintą „*De amnesia*“, ir pažinimo funkcijų plačiau nenagrinėjo [7].

Vienas svarbiausių Apšvietos filosofų Vilniaus universitete buvo Janas Sniadeckis (*Jan Śniadecki*), gimęs 1756 m. rugpjūčio 29 d. Žnине, Gniezno vaivadijos Kcynsko pavieto mieste, laisvųjų žmonių šeimoje [8]. Janas Sniadeckis Krokuvos universitete studijavo matematiką ir filosofiją. Apgynęs disertaciją „*Propositiones controversae ex philosophia*“ („Ginčijami filosofijos teiginiai“), 1775 m. įgijo filosofijos daktaro laipsnį, vėliau Krokuvos universitete dėstė algebras kursą [8]. Tobulinosi Getingeno universitete, *Collège de France*, Olandijos ir Prancūzijos mokslo centruose, nuo 1781 m. Krokuvos universitete buvo aukštosios matematikos ir astronomijos katedros profesorius. Dalyvavo Tado Kosciuškos (1746–1817) vadovaujame 1794 m. sukilime, kuriame nesėkmingai bandyta išlaisvinti Abiejų Tautų Respubliką nuo Rusijos imperijos įtakos po antrojo Respublikos padalijimo [3, 8]. Nuo 1806 m. Janas Sniadeckis Vilniaus universitete dėstė astronomiją, 1807–1815 m. buvo Vilniaus universiteto rektorius [8], nuo 1815 m. dirbo observatorijos direktoriumi, stebėjo mažąsias planetas Cererą, Paladę, Vestą, Junoną, matavo planetų opozicijas, kometų koordinates, astronominių stebėjimų rezultatus siuntė į Peterburgo mokslų akademiją, Paryžiaus nacionalinį institutą [3]. 1825 m. išėjęs į pensiją, profesorius brolio Andriaus Sniadeckio žen-

1 pav. Jonas Rustemas. Jonas Sniadeckis, 1823 m. Lietuvos dailės muziejus

to Mykolo Balinskio dvare Jašiūnuose pasistatė rūmus, kuriuose praleido paskutiniuosius gyvenimo metus. Mirė 1830 m. [8].

Janas Sniadeckis yra matematikos, geografijos, filosofijos veikalų autorius. Parašė aukštosios algebras vadovėlį, veikalus „Apie Koperniką“, „Geografija, arba fizinis ir matematinis Žemės aprašymas“, sferinės trigonometrijos vadovėlį, filosofinius veikalus („Apie metafiziką“, „Apie filosofiją“, „Apie matematinį mąstymą“, „Žmogaus intelekto filosofija, arba apžvalgas intelektinių galių ir veiksmų tyrimas“) [8].

Anot Jano Sniadeckio, tik tiksliais gamtotyros metodais įgytos žinios yra mokslinės. Analizuodamas matematinį mąstymą, profesorius teigė, kad jau pati metafizinio galvojimo prigimtis yra tamsi ir pavojinga, nes remiasi tik protavimu, pagrįstu vaizdiniais ir prietarais. Matematikos mokslas – tai sritis, kur nėra vietos nei prietarams, nei aistrai. Jos taisyklės yra paprastos, lengvai suprantamos ir įsimenamos, nes paremtos aiškiais ir neabejotinomis tiesomis [9]. Taigi, pasak Jano Sniadeckio, matematikos simboliai ir formulės esą išorinio pasaulio pamatinių tiesų išraiška: jeigu visus kelius, kuriuos turi nueiti mūsų protas, formuluodamas mintis, „apsaugosime“ taisyklėmis, išvengsime klaidų bei netikrumo ir eisime nuo vienos tiesos prie kitos [9]. Antra vertus, profesorius aršiai smerkė XIX a. besiformuojančio romantizmo¹ idėjas, neigiančias protingumą ir tvarką. Romantizmas jam atrodė tarsi grįžimas į viduramžių barbariškumą [8].

¹ Romantizmo Lietuvoje ir Lenkijoje pradžia laikomi 1821 m., kai pasirodė Adomo Mickevičiaus (1798–1855), Vilniaus universiteto mokytojų seminarijos auklėtinio, poezijos rinktinė su programiniu eilėraščiu „Romantika“ [2].

Jozefas Frankas taip 1806 m. apibūdino Janą Sniadeckį: „Jonas Sniadeckis buvo mažas kresnas žmogelis, žilais plaukais, nors ir nelabai senas. Gatvėje jį visuomet lydėdavo tarnas. <...> Dėl savotiško nervingumo jis niekad nenustygdavo vietoje. Mokėjo pakalbėti, jam patiko klausytis pačiam savęs. Paslaugus su didžiūnais <...>, išžūlus su sau lygiais, šiurkštus su žemesniaisiais. Ir vis dėlto buvo laikomas tikru patriotu. Negalėjai paneigti jo proto ir išsimokslinimo, bet dar didesnė buvo jo puikybė. Savo lėšomis išmokslinęs jaunesnįjį brolių (Andrių Sniadeckį) ir toliau jam vadovavo.“² [10, 11].

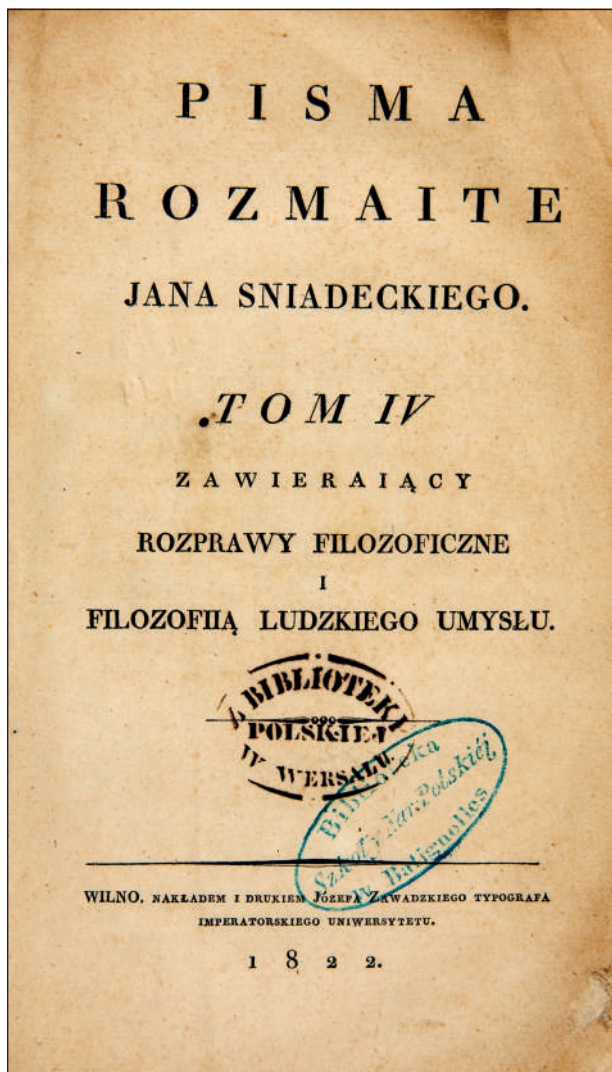
Vilniaus universiteto auklėtinis gydytojas Stanislovas Moravskis (1802–1853) prisiminimuose apie Vilniaus universiteto rektorių rašė: „Vilniui vadovavo Jonas Sniadeckis – didelių nuopelnų ir šlovės vyras, bet pasipūtęs ir tvirtas, sausos širdies ir išdidus pedantas, senosios Vilniaus akademijos principus keičiantis <...> naujais – savo sistemoje mokslo įgijimą jis laikė savotiška kunigo noviciato gyvenimo atmaina.“³ [12].

Taigi, mums Janas Sniadeckis yra ypatingas tuo, kad veikiausiai buvo pirmasis mokslininkas XIX a. pr. Vilniaus universitete, išsamiai nagrinėjęs žmogaus protą ir pažinimą bei juos siejęs su nervų sistemos veikla; teigęs, kad kiekvieną sielos operaciją atitinka tam tikras judėjimas ir pakitimas nervuose, o pakitimus nervuose lydi jutimo ir mąstymo pakitimai. Apie žmogiškąjį pažinimą iki pat XIX a. antrosios pusės dažniausiai mąstydavo filosofai, tad nenuostabu, kad Vilniaus imperatoriškajame universitete tuo taip pat užsiėmė filosofas, matematikas ir astronomas Janas Sniadeckis.

JANO SNIADOCKIO „ŽMOGAUS INTELEKTO FILOSOFIJA“

Jano Sniadeckio veikalas „*Filozofia umyślu ludzkiego czyli rozważny wywód sit, i dziełań umyślowych*“ („Žmogaus intelekto⁴ filosofija, arba apžvalgas intelektinių galių ir veiksmų tyrimas“) buvo parašytas 1821 m. ir publikuotas Sniadeckio raštų rinkinyje „*Pisma rozmaite Jana Sniadeckiego*“ 1822 m. Vilniuje⁵ [8]. Iš lenkų kalbos jį išvertė Romanas Plečkaitis, 2007 m. išleido leidykla „Margi raštai“.

„Žmogaus intelekto filosofijos“ pratarinėje Janas Sniadeckis apibūdina protą kaip aukščiausią žmogiškojo pažinimo sąlygą: „Iš tikro gražus ir vertingas žmogaus darbas yra, po ilgos ir darbščios kelionės įgyjant mokslų, atkreipti dėmesį ir pažvelgti į patį save, apmąstyti žmogiškąjį inte-

2 pav. Jano Sniadecko „Žmogaus intelekto filosofijos“, publikuotos 1822 m. Vilniuje, titulinis lapas.

Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius.

lektą kaip visų mokslų ir mokėjimų kūrėją, pažinti jo galias, kelius, metodus ir veikseną...“ [13]. Profesorius įvade apibrėžia žmogiško pažinimo pamatinius principus: „Žmogus junta, mąsto ir nori.“ Būtent jutimu, mąstymu ir norais pasireiškia žmogaus siela. Kiekvienas žmogiškojo pažinimo principas įvardijamas detalčiau: jutimui filosofas priskiria penkis jutimo rūšis (matymą, girdėjimą, skanavimą, uodimą ir lietimą), mąstymui – dėmesį, sprendimą, samprotavimą, sąvokų ir idėjų sutelkimą; ir galiausiai valiai – troškimus, norus, polinkius [13].

² Šią ir kitas J. Franko „Atsiminimų“ ištraukas iš prancūzų k. vertė Genovaitė Dručkutė.

³ Šią ir kitas S. Moravskio „Atsiminimų“ ištraukas iš lenkų k. vertė Reda Griškaitė.

⁴ Terminas „intelektas“ labiau būdingas XIX a. pab. – XX a. pr., tad mes J. Sniadeckio veikalo pavadinimą siūlytume keisti į „Žmogaus proto filosofija“ arba „Žmogaus pažinimo filosofija“: *umysł* (lenkų k.) – protas, *umysłić* (lenkų k.) – sumanyti, sugalvoti, suplanuoti [28].

⁵ Teigiama, kad Vilnius 1799–1803 m. buvo pats didžiausias knygų lenkų kalba leidybos centras, o iki 1843 m. buvo antrasis pagal dydį po Varšuvos [2]. Manytume, kad tai galėjo lemti kelios priežastys: Varšuva minėtu laikotarpiu priklausė Prūsijos karalystei, Krokova – Austrijos imperijai, be to, sąlygos leidybai Vilniuje galėjo būti geresnės ir dėl Rusijos imperatoriaus Aleksandro I pradžioje buvusios liberalesnės politikos lenkų kultūros atžvilgiu.

Jutimai (*sensatio*), pasak Jano Sniadeckio, būdingi ne tik žmogui, bet ir visam gyvūnijos pasauliui. Tačiau aukštieji sielos gebėjimai žmogų daro protaujančiu gyvūnu, o troškimų ir norų sutvarkymas – moraliu kūrinium. Jutimai, kilę iš materialiojo pasaulio, pasak mąstytojo, yra visų mūsų sąvokų ir idėjų pradžia. Materialiojo pasaulio pažinimas veda žmogų į sielos gebėjimų pažinimą. „Kūnas jusliniais įspūdziais paveikia sielą, ir atvirkščiai – siela grįžtamai savo gebėjimais paveikia kūną.“ [13]. Kūnas ir siela yra susiję: kūno ligos sukelia minties nusilpimą, taip pat ir nereikalingas bei besaikis nugrimzdymas į mąstymą naikina kūną ir daro jį ligotą [13].

Kūno–sielos, materijos–idėjos dualumui ir sąveikai pagrįsti filosofas pasitelkia **nervų sistemą** – tą vietą žmogaus organizme, kurioje išorinis materialusis pasaulis susilieja su dvasiniu. Nervus Janas Sniadeckis apibūdina kaip „jutimo ir mąstymo organus“, teigdamas, kad „kiekvieną sielos operaciją atitinka tam tikras judėjimas ir pakitimas nervuose ir, antra vertus, pakitimus nervuose lydi jutimo ir mąstymo pakitimai“ [13]. Toks požiūris į sielos veikseną, pripažįsta filosofas, yra fiziologinis ir ypač svarbus medicinoje. Be pojūčių žmoguje nėra nei jutimo, nei mąstymo, todėl ir filosofija neaiškina to, kas viršija žmogaus supratimo ribas [13].

Toliau Janas Sniadeckis analizuoja **pradinius ir paprastus protinius gebėjimus**, kuriems priskiria jutimą, suvokimą, išvalgą, dėmesį, atsają, abstrakciją, atmintį, žodžius, kalbą ir asociacijas. Kaip kinta protas bręstant ir, galiausiai, senstant žmogui? Profesorius, stebėdamas žmogų „nuo vaikystės iki iškaršimo“, iš pradžių mato būtybę, „mažai besiskiriančią nuo augalo“, vėliau su amžiumi, augant ir vystantis kūnui, pamažu išryškėja, išsiskleidžia žmogaus siela. Galiausiai, artėjant senatvei, pojūčiai bunka, „su jais silpsta ir suvokimas, nusitrina mintys, nyksta atmintis, o su ja pamažu gęsta tauriausios proto galios“. Seno žmogaus kūną J. Sniadeckis lygina su nusidėvėjusiu instrumentu, kuriame „siela jau negali nei aiškintis, nei pagarsinti savo galių ir tonų“ [13].

Gilindamasis į paprastuosius protinius gebėjimus, profesorius sugrįžta prie jutimų. Be išorinių jutimų, išskiria ir vidinius (alkį, troškulį, skausmą, džiaugsmą, liūdesį); regėjimą įvardija kaip svarbiausią ir pagrindinį išorinio pasaulio stebėjimo organą; pripažįsta, kad kuo daugiau pojūčių dalyvauja suvokime, tuo daugiau daiktų savybių pastebi žmogus, tuo jo suvokimas būna platesnis ir patikimesnis [13].

Janas Sniadeckis apibrėžia išvalgą ir dėmesį, suvokimą, stebėjimą ir refleksiją, apibūdina dėmesio sutrikimus. „Į išorinius daiktus nukreipta išvalga vadinama suvokimu, stebėjimu, o nukreipta į intelekto veikseną ir į tai, kas jame vyksta, – refleksija.“ [13]. Jis plačiai aprašo dėmesio svarbą protinėms funkcijoms, įvardija dėmesio sutrikimus. **Dėmesys** (*attentio*), pasak filosofo, yra „svarbiausia galia ir esminė žmogiškųjų pažinimų sąlyga“. Dėmesį žmogui reikia lavinti, o tam gali padėti, pvz., Euklido geometrija (kuri pratina intelektą prie dėmesio, suteikia intelektui stabilumą ir išsvermę). Dėmesio sutrikimas pasireiškia tokiems žmonėms, kurie „tik vienos diskusijos eigoje atsira-

dus menkiausiai klūčiai, kartais įsiterpus svetimam žodžiui, praranda atmintį ir dėmesį tam, apie ką kalbėjo“. Dėmesį gali silpninti ir įprotis: „Įprotis sumažina ir beveik naikina dėmesį dažnai kartojamuose veiksmuose.“ Dėmesio stoką Janas Sniadeckis vadino išsiblaškimu: išsiblaškęs žmogus „ieško kepurės, kuri ant jo galvos“, „nosinės, kuri jo rankose“, „svetimą namą palaiko savu, o šeiminingą – svečiu“, būna „tarsi pusiau miegęs žmogus, netekęs nenutrūkstamos sąmonės ir atminties“ [13]. Priešingas dėmesio sutrikimui yra fenomenas, kai žmogus sugeba greitai perkelti dėmesį nuo vieno dalykų į kitus ir jį netrikdomai išlaikyti. Toks dėmesio išlaikymas, pasak filosofo, yra „stipraus ir reto intelektualinio veiklumo požymis“ [13].

Analizuodamas kitus paprastus protinius gebėjimus, Janas Sniadeckis apibūdina **refleksiją** – visų sielos gebėjimų esminę dalį ir paramą; **abstrakciją** (*abstractio*) – sielos galią, atitraukiančią dėmesį nuo individualių savybių ir susiejančią su bendrosiomis ir klasės savybėmis. Abstrakcija, pasak profesoriaus, yra apibendrinančioji galia (*generalisatio*), vedanti į platesnes sąvokas, ir pateikia tokį pavyzdį: „Pasaulyje yra Petras, Paulius, Andrius, bet nėra bendrojo žmogaus. <...> Todėl bendrosios sąvokos egzistuoja tik žodžiuose ir jų reikšmėje. Jos yra intelekto kūrinių pavadinimai.“ [13]. Dėl abstrakcijos ir apibendrinimų žmogus yra intelektualinio pasaulio kūrėjas: „Vadinasi, žmogus abstrakcijos galia <...> susikūrė intelektualinį pasaulį, o žodžiais ir pavadinimais savo padarams suteikė stabilų egzistavimą.“ [13].

Atmintį (*memoria*) Janas Sniadeckis apibūdina kaip svarbiausią proto galią. Atmintis – tai gebėjimas išlaikyti (1), saugoti (2) ir prireikus pateikti (3) jau įgytas sąvokas ir proto dirbinius. Atmintis – tai „intelekto uždarbių lobynas, atviras mūsų šauksmui“ [13]. Profesorius skiria dvi atminties rūšis, kurias sieja su dėmesio trukme: **prisiminimą**, *remiscentia* (tai atmintis, susieta su suvokimu ir trumpalaikiu dėmesiu) ir **atpažinimą**, *recordatio* (atmintis, susieta su ilgalaikiu ir išsvermingesniu dėmesiu). Pasak Jano Sniadeckio, atmintis yra svarbi laiko suvokimui ir patyrimui, ir įvardija tris atminties elementus: lengvas įsiminimas, tvirtas išlaikymas ir pasirengimas atkurti reiškinys bei sąvokas. Atmintis tobulėja dažnai prisimenant, pasakojant ir užrašant įgytas žinias; atminčiai būdinga ir tai, kad kuo pojūčiai jautresni ir gyvesni, kuo įspūdziai stipresni ir gausesni, tuo geriau ir ilgiau buvo įsimintas reiškinys. Štai kodėl „seni žmonės atsimeina ir pasakoja senus atsiminimus ir jaunystėje girdėtus pasakojimus, o pamiršta nesenus, pamiršta, kad tą patį ką tik sakė“ [13]. Atmintis esti stipriausia jauname amžiuje. Senų žmonių atminties sutrikimą gali lemti ir jutimo sutrikimai, nes „jų amžiuje dėl atbukusio jausmo jiems mažai kas rūpi“ [13].

Janas Sniadeckis apibūdina žodžius, kalbą ir asociacijas. **Žodžiai** – tai sąvokų išraiška, **kalba** – mąstymo įrankis. Jis aprašo kalbos fiziologiją, pamini prozodiją (balso muzikinį toną, kurio pailginimas ar pagreitinimas teikia laiko matą). Aiškina žodžių reikšmės atsiradimą: jos pagrindas glūdi materialiojo pasaulio daiktuose. Pabrėždamas, kad žodžiai turi atitikti sąvokas, o sąvokos – pasaulio daiktus ir reiškinys, profesorius kritikuoja idealistus ir

metafizikus: „Čia galime įvertinti žalą ir pavojus, kuriuos mokslams sukelia metafizikai ir scholastai, pamėginę dauginti bei išgalvoti per daug abstrakčius, neaiškios ir abejotinos reikšmės arba jokios reikšmės neturinčius terminus.“ [13]. **Asociacijos** (*associatio idearum*) Jano Sniadeckio veikale įvardijamos kaip mąstyme susipinančios patirtos, sukauptos ir atmintyje išsaugotos sąvokos ir žinios [13].

Aukštiesiems protiniams gebėjimams Janas Sniadeckis priskyrė protą, vaizduotę ir valią. **Protas** (*ratio*) ir **abstrakcija** (*abstractio*), pasak filosofo, yra iškiliausi žmogaus gebėjimai, žmogų skiriantys nuo gyvulių, taip pat skirtingu laipsniu vienus žmones skiriantys nuo kitų. „Protas yra galia, susiejanti bendrąsias sąvokas, teikianti teiginius, tvirtinimus, sprendinius, propozicijas; dar jis yra galia, susiejanti vieną su kitu teiginius ir sprendinius, vienus išvesdama iš kitų.“ [13]. Esminė proto savybė, aiškina Janas Sniadeckis, – tai savybė tiesą skirti nuo klaidingumo. Proto būseną tiesos atžvilgiu yra dualistinė: mokslą sudaranti tikrumo būseną ir abejotimo būseną, iš kurios kyla nuomonė, spėjimas ir manymas [13].

„Žmogaus intelekto filosofijoje“ aiškinama, kas yra apriorinis ir aposteriorinis įrodymas, sintetinis ir analitinis metodai – mat daugelis šias sąvokas vartoja netiksliai. **Sintetinis metodas**, arba veikimas *a priori*, pasak filosofo, pasireiškia, jei iš priežasties išvedami padariniai arba iš bendrojo teiginio išvedami atskiri teiginiai. **Analitinis metodas**, arba veikimas *a posteriori*, pasireiškia, jei iš padarinių išvedama priežastis arba iš atskirų teiginių išvedamas bendrasis teiginys. Nors „šiandien prancūzų mokykla pasisako už analizę, o vokiečių – už sintezę“, žmogaus protui ir mąstymo procesui yra svarbūs abu šie metodai ir „joks mokslas nėra nei visiškai sintetinis, nei visiškai analitinis“ [13].

Tiesos klausimą, į kurį bandė atsakyti įvairių epochų ir mokyklų filosofai, taip pat kėlė ir Janas Sniadeckis. Į šį klausimą filosofas atsakė aiškiai ir trumpai, pasinaudodamas matematinės tiesos samprata. Pasak Jano Sniadeckio, **tiesa** (*veritas*) yra tuomet, kai „sprendinyje ir teiginyje susieti arba perskirti vardai atitinka sąvokas, o sąvokos atitinka daiktus ir reiškinius“ [13]. Tiesos įrodymas moksluose – tai **demonstracija**, t. y. akivaizdus tiesos parodymas, loginiu procesu išgauti įrodymai ir išvados. Profesorius teigia, kad gamtos moksluose tiesą galima parodyti ir suprasti dviem pagrindiniais metodais – **stebėjimu** ir **eksperimentu**. Stebėjimas yra tai, „kas vyksta gamtoje, paimtoje savaime, suvokimas“, o eksperimentas – „gamtos tyrimas tokia būvyje ir padėtyje, kokią mes patys suteikiame“ [13].

Janas Sniadeckis iš visų mokslų tik **grynąją matematiką** laikė mokslu, kuriam būdingas amžinas tikrumas. Priešingai, **gamtos mokslų** objektai ar procesai sunkiai pasiduoda apskaičiavimams: „Matematikos taikymą krau-

jo apytakai, gyvūnų raumenų jėgai apskaičiuoti laikau tuščiu ir neprotingu, nes toji jėga kiekvieno individo kitokia ir priklauso nuo organinės jėgos, kurios nemokame matuoti, nes jos nedera lyginti su kita gerai žinoma fizine jėga.“

[13]. Filosofas, remdamasis Cullenu⁶, pritarė, kad „ypač medicinoje esama daugiau klaidingų faktų negu teorijos“, ir perspėjo: „Jei stebėjimas ir eksperimentas atlikti arba klaidingai, arba netiksliai, jų išvados gali būti logiškai geros, tačiau visa jų gija klaidinga, nes klaidingas jos pagrindas.“ Antra vertus, taip pat pripažįsta, kad net klaidingos hipotezės gali vesti tyrinėtoją į svarbius atradimus. Dar stipriau nei mediciną jis kritikavo **romantinę filosofiją**. Anot Jano Sniadeckio, romantinė filosofija – tai antifilosofinis mokslas, iškreipiantis mokslų tikruosius principus, juos pateikiantis kaip nuo reiškinių nepriklausančias fantazijas, steigiantis misticizmą, atveriantis kelią „visokiems fokusininkams ir literatūrinėms apgaulėms“ [13].

Kitas svarbus aukštasis protinis gebėjimas – **vaizduotė** (*imaginatio*). Vaizduotę Janas Sniadeckis vadina „intelektine tapyba“ [13]. Vaizduotė yra ypač naudinga mokslams ir menams. Štai sferinė astronomija, be vaizduotės paramos, nebūtų „tuo žmogiškosios sampratos beveik stebuklu, koku ji šiandien yra“. Vaizduotė taip pat svarbi menams. Tačiau, skirtingai nei mokslai, kai kurie menai, pvz., poezija, yra skirti paprastiesiems: „Poezija <...> pasakose teikia moralinius įspėjimus, satyroje išjuokia žmogiškąsias ir visuomenės ydas, odėse žadina įkarštį dideliems ir herojiškiems dalykams. <...> Apskritai tariant, tai yra pamokymas, apvilktas papuošalais ir žaislais, kad žmonėms įsimeilintų bei patiktų.“ [13]. Vaizduotė, pasak filosofo, gali tarnauti ir dar primityvesniems tikslams, tokiems kaip religija: „Vaizduotė religiją išgalvojo visiškai proto vaikystėje.“ [13].

Jeigu vaizduotė, tarnaujanti žmogaus intelekto lavinimui, vadinama intelektine tapyba, **fantaziją** (*phantasia*) profesorius apibūdina veikiau kaip intelekto defektą, per didelio nervų jautrumo sukeltą reiškinį, žmogaus intelektą atvedantį į „sukriošimą“ ir dažnai į visišką pamišimą. „Stipriam fantazijos poveikiui, – rašo J. Sniadeckis, – reikia priskirti tas dvasių, vaiduoklių, chimeriškų apraiškų šmėklas, kurios atakuoja ir baugina silpnosnio intelekto, iš prigimties jautrius, pasninkavimo, nemigos ar ligos nusilpnintus žmones.“ [13]. Fanatikai, klaidingi pranašai, regėtojai atsiranda tuomet, kai jų intelekto ima vyrauti fantazija. Janas Sniadeckis veikale beveik plūsta be saiko fantazuojančius poetus ir rašytojus, kurių „įkarščio apimta ir skonio nesuvaldoma vaizduotė žodžiais ir aprašymais neaiškumą laiko gilumu, paradoksus – tiesos viršūne, plepėjimą – iškalba, o pasipūtimą tapatina su didybe“. Tokius poetus ir rašytojus⁷ filosofas vadina „paleistuvystės apaštalais“, globojančiais nusikaltimą ir dviveidiškumą, šmeižiančiais protą, religiją ir dorybę, pamirštančiais moralines

⁶ Veikiausiai minimas Viljamas Kalenas (*William Cullen*, 1710–1792), gydytojas ir chemikas, škotų Apšvietos veikėjas.

⁷ J. Sniadeckio amžininkas, Vilniaus universiteto profesorius Ivanas Loboika taip apibūdino Vilniaus Apšvietos atstovo Jano Sniadeckio ir romantiko Adomo Mickevičiaus santykį: „Astronomas Sniadeckis, laikomas tada Lenkijos literatūroje pirmuoju prozaiku ir įstatymų leidėju, pasidaręs klasicizmo gynėju, savo autoritetu buvo prispaudęs Mickevičių, vargšą Kauno apskrities mokytoją. Jo įniršis prieš naujoves smarkiai veikė publikos nuomonę ir palankumą.“ [29]

pareigas, nepaisančiais garbės; patrauklumo ir žavesio suteikiančiais „visoms pasileidimo šlykštyneš“, nubloškiančiais žmogų „iki gyvulių lygio“, o visuomenę – „iki budelių minios“ [13]. Janas Sniadeckis tokiems kūrėjams pataria būti santūresniems: „Apdairumu ir dalyko žinojimu išlavintas talentas turi stengtis iškalboje suturėti vaizduotės įkarštį, žodžiuose ir aprašymuose laikytis orumo ir tikėtumo.“ [13].

Kitas fantazijos reiškinys, kurį Janas Sniadeckis nagrinėja „Žmogaus intelekto filosofijoje“, – tai **vaikščiojimas per miegus**⁸: „Bet kai miegas nevisiškas, liaujasi veikę protas ir valios determinacija, bet junta bei darbuojasi norai ir atmintis, <...> (įsivaizdavimo jėgos) paliesti žmonės miegodami stojasi, vaikšto, tada nieko nebijo, nesusižaloję užlipa ir bastosi pavojingose vietose.“ [13]. Anot filosofo, visuose miego ir snaudulio reiškinuose žmogus nesugeba protauti, tuomet žmogaus būseną yra tarsi gyvulio būseną. Antra vertus, kietai ir visiškai miegant, žmogus nieko nejaučia, liaujasi funkcionavę visi protiniai gebėjimai, o tuomet nėra nei sapnų, nei svajų [13].

Janas Sniadeckis perspėja, kad, peržengus žmogiškojo supratimo ribas, mąstymas pavargsta ir prasideda fantazavimas. Kadangi begalybės ir absoliutumų svaja išsena už stebėjimo ir patyrimo ribų, kai kuriems filosofams atrodo, kad galima mąstyti be stebėjimo ir patyrimo. „Iš to kilo vokiečių empirizmas ir racionalizmas, visi tušti scholastų nagrinėjimai, dar iš to kilo skepticizmas ir idealizmas: mat pirmasis dėl to, kad nesuprato to, kas yra už supratimo ribų, išveda, kad nieko nesuprato ir nepajėgus suprasti; antrasis dėl to, kad už supratimo ribos nematė nieko, o tik sapnus ir dvasias, išvedė, kad viskas mums yra tik dvasia ir regimybė“ [13], – taip profesorius kritikuoja skeptikų ir idealistų filosofines mokyklas. Anot jo, kiekvieno nuodugnaus mokslo, taip pat ir filosofijos, pirmasis ketinimas yra ne viską paaiškinti, bet „susidaryti to, kas egzistuoja ir kaip egzistuoja, skaidrią sąvoką, be spėjimų paaiškinti tai, ką galima paaiškinti, ir prisipažinti, ko nežinome“ [13].

Janas Sniadeckis „Žmogaus intelekto filosofijoje“ mini ir cituoja Antikos (Platoną, Aristotelį, Ciceroną), Renesanso (Francis Bacon, Galileo Galilei, Mikolaj Kopernik, Miguel de Cervantes), Baroko ir Apšvietos (René Descartes, David Hume, Isaac Newton, Gottfried von Leibniz, Benjamin Franklin, Jonathan Swift ir kitus) autorius [13]. Taip pat mini savo brolio Andriaus Sniadeckio (*Jedrzej Śniadecki*, 1768–1838) veikalą „Organinių būtybių teorija“, pritardamas idėjai, kad žmogaus mąstymas – organinis procesas, „kurio egzistavimas, veiksena ir įvairovė priklauso nuo nervų sandaros ir jaudinimo“. Tačiau, priduria filosofas, fiziologinis požiūris į sielą paaiškina tik jutimo ir mąstymo sąlygas, bet nepaaiškina jų prigimties. Todėl ir „filosofija nepaaiškina to, kas viršija žmogaus supratimą“ [13].

Paskutiniai „Žmogaus intelekto filosofijos“ skyriai skirti valios nagrinėjimui. **Valia** (*voluntas*), pasak Jano

Sniadeckio, yra sielos gebėjimas, kuris rūpinasi polinkiais ir norais, renkasi ir sprendžia tiek dėl norų, tiek dėl noro siekiamų dalykų, teikia pirmenybę vieniems, o ne kitiems: „Kaip protas savo veiksmais siekia tiesos, taip valia savo rinkimusi siekia gėrio ir laimės.“ [13]. Pirmasis valios požymis – tai žmogaus laisvė ir laisvas pasirinkimas. Kartu profesorius deklaruoja savo, kaip Apšvietos filosofo, humanizmą, tikėjimą, kad proto, prigimties, pažangos jėga galima išugdyti laisvą žmogų, išvaduoatą iš tamsybių, disponuojantį savo darbu įgytomis gėrybėmis [8, 13].

ŽMOGIŠKOJO PAŽINIMO PRINCIPŲ TYRIMAI IKI XIX A. VIDURIO

Kaip minėjome, mąstyti apie žmogiškąjį pažinimą iki XIX a. antrosios pusės dažniausiai buvo filosofų užduotis. Todėl nereikėtų stebėtis, kad Vilniaus imperatoriškajame universitete tuo užsiėmė filosofas, matematikas ir astronomas Janas Sniadeckis. Tačiau jis nebuvo pirmasis, kūno-sielos, materijos-idėjos dualumui ir sąveikai pagrįsti pasitelkęs nervų sistemą. Jau Antikoje graikai ir romėnai galvos smegenis laikė žmogaus proto buveine [14]. Pavyzdžiui, Erazistratas, gyvenęs III a. pr. m. e., manė, kad žmogaus protas slypi galvos smegenų pusrutuliuose – sudėtingiausioje galvos smegenų struktūroje [14]. Antikoje atmintis buvo vaizduota kaip didžiulė paukštė, kurioje kiekvienas paukštis tarp daugybės panašių randa savąjį lizdą; kaip vaškinė lentelė (*tabula rasa*), į kurią išpaužiami įvairaus gilumo ženklai; kaip lobynas [14]. Lobyno metaforą atminčiai įvardinti taip pat vartojo ir J. Sniadeckis. Natūrfilosofas Herakleitas iš Efeso, gyvenęs V a. pr. m. e., manė, kad akys yra tikslesnės liudytojos už ausis. Vėliau šią idėją perėmė ir kiti filosofai, taip pat ir Janas Sniadeckis [14]. Kita Jano Sniadeckio mintis, kad, senstant kūnui, atbunka pojūčiai, silpsta suvokimas, nusitrina mintys, nyksta atmintis bei gėsta tauriausios proto galios, taip pat nėra nauja. Aristotelis IV a. pr. m. e. veikale „*De memoria et reminiscentia*“ („Apie atmintį ir prisiminimą“) teigė, kad, senstant kūnui, silpsta mąstymas, taip pat pateikė asociacijų taisyklės atminčiai lavinti [14]. Klaudijus Galenas iš Pergamo II a., tęsdamas Antikos tradiciją, taip pat teigė, kad sielos buveinė yra galvos smegenys, tiksliau – galvos smegenų skilveliai, kurie yra *spiritus animalis* šaltinis: *spiritus animalis*, srūvanti per nervus ir sensorinius organus, sukelia jutimus, svajones ir prisiminimus [15].

Viduramžiais, remiantis Galenu, tikėta, kad protingoji (suvokianti, mąstanti ir atsimenanti) siela slypi galvos smegenų skilveliuose. Manyta, kad „užpakalinis“ skilvelis yra atsakingas už atmintį, prisiminimą, abu „priekiniai“ skilveliai – už sensorinę informaciją (veikiausiai dėl jų artumo regos, uoslės, skonio, klausos organams), o „vidurinis“ skilvelis – už idėjų formavimą, mąstymą ir samprotą-

⁸ Arba somnambulizmas. Vilniaus imperatoriškajame universitete 1816 m. apginta Joannes Adamus Schloezer disertacija „*Dissertatio inauguralis medico-practica de somnambulismo*“ („Medicininė-praktinė inauguracinė disertacija apie somnambulizmą“) turėjo būti žinoma J. Sniadeckiui [30].

vimą [15]. Panašu, kad Renesanso tyrėjai buvo paveldėję šią užpakalinių struktūrų reikšmės atminčiai idėją: Andrėjaus Vezalijaus (*Andreas Vesalius*, 1514–1564) veikale „*De humani corporis fabrica*“ („Apie žmogaus kūno sandarą“) būtent smegenėlės įvardijamos kaip atminties talpykla [14]. Jano Sniadeckio mintis, kad reiškiniai yra išimami geriau, kai yra jautresni ir gyvesni pojūčiai, stipresni ir gausesni išpūdžiai, taip pat veikiausiai yra scholastinio išsiminimo metodo atgarsiai. Viduramžiais išsiminimas buvo pagrįstas ryškių įvaizdžių, emocijų, asmeninių asociacijų kūrimu, tačiau atminties sutrikimai daugiausia sieti tik su išsiminimo sutrikimais [14]. Profesorius žengė toliau, įvardindamas tris būtinus atminties komponentus: sąvokų ir proto dirbinių išlaikymą, saugojimą ir pateikimą.

Nėra žinoma, ką Janas Sniadeckis laikė „judėjimu“ ir „pakitimu“ nervuose, teigdamas, kad kiekvieną sielos operaciją atitinka tam tikras judėjimas ir pakitimas nervuose, o pakitimus nervuose lydi jutimo ir mąstymo pakitimai. Sunku pasakyti, ar jis rėmėsi Dekarto mechanistiniu *spiritus animalis* tekėjimu, ar vėlesne Niutono „virpančio eterio“ teorija bei jos vėlesnėmis modifikacijomis. Filosofas Renė Dekartas (*René Descartes*, 1596–1650) sukūrė mechanistinių atminties modelį: valinga atmintis yra reguliuojama kankorėžinės liaukos, liaukos judesiai sukelia *spiritus animalis* tekėjimą galvos smegenų skilveliais, nervų vamzdeliais ir vožtuvėliais [14]. Izaokas Niutonas (*Isaac Newton*, 1643–1727) tvirtino, kad virpantis, vibruojantis, žmogaus kūne esantis eteris valios galia iš sensorinių organų nervų pluoštais keliauja į smegenis ir iš smegenų – į raumenis [14]. Deividas Hartlis (*David Hartley*, 1705–1757), pasinaudodamas Niutono teorija, postulavo, kad vibruojančios dalelės nervuose sukelia ir nedidelius virpėjimus minkštoje, „šerdinėje“ galvos smegenų medžiagoje, kuri, kaip tikėta, ir yra protingosios sielos buveinė [14]. Tačiau Dekarto amžininkas Tomas Vilizijus (*Thomas Willis*, 1621–1675), priešingai, svarbiausiomis nervų sistemos struktūromis, atsakingomis už valingus judesius, jutimus, protines funkcijas, laikė ne galvos smegenų skilvelius, o parenchimą, išskirdamas tris svarbiausias: *corpus striatum*, *corpus callosum* ir galvos smegenų žievę. Atmintis, pasak Vilizijaus, veikiausiai slypi galvos smegenų pusrutulių vingiuose [16, 17].

Jano Sniadeckio idėja, kad jutimai, kilę iš materialiojo pasaulio, yra sąvokų ir idėjų pradžia, o materialiojo pasaulio pažinimas veda į sielos gebėjimų pažinimą, taip pat nėra nauja. Filosofas Tomas Hobsas (*Thomas Hobbes*, 1588–1679) jau anksčiau buvo rašęs, kad visos žinios yra įgyjamos su patirtimi, o filosofas Džonas Lokas (*John Locke*, 1632–1704) protą laikė jutimų ir patirčių talpykla [14]. Jano Sniadeckio asociacijų idėja veikiausiai taip pat perimta iš T. Hobso ar ankstesnių filosofų. Pavyzdžiui, T. Hobsas teigė, kad asociacijos įvairias patirtis sujungia į sudėtingas idėjas [14].

Nėra duomenų, ar Janas Sniadeckis žinojo pirmąją galvos smegenų žievės lokalizacijos teoriją. Apie 1740 m. Emanuelis Svedenborgas (*Emanuel Swedenborg*, 1688–1772) buvo pirmasis, postulavęs, kad skirtingos protinės funkcijos yra lokalizuotos tam tikrose galvos sme-

genų žievės zonose, pvz., galvos smegenų kaktinė dalis yra atsakinga už mintis, vaizduotę ir atmintį [18]. Veikiausiai, Svedenborgo tyrinėjimai nebuvo plačiai žinomi, nes jis nedėstė universitete, nebuvo publikavęs svarbiausių darbų ir, palikęs galvos smegenų žievės tyrinėjimus, pradėjo regėti vizijas ir domėtis teologija [18].

Geriau už E. Svedenborgą buvo žinomas Francas Jozefas Galas (*Franz Joseph Gall*, 1758–1828), frenologijos pradininkas, kuris manė, kad aukščiausias žmogaus intelektines funkcijas, charakterio ypatybes ir pasiekimus nulemia kaktinės skiltys [18]. Maždaug 1800 m. F. J. Galas pradėjo tyrimus, siekdamas įrodyti, kad galvos smegenys yra sudarytos iš skirtingų funkcinų dalių, o tam tikros galvos smegenų sritys yra susijusios su specifiniais išoriniais kaukolės požymiais. Remdamasis lyginamosios anatomijos tyrimais, jis postulavo, kad aukščiausios žmogaus funkcijos yra lokalizuotos kaktinėse skiltyse – galvos smegenų dalyje, kuri yra kur kas mažiau išsivysčiusi gyvūnams [18]. F. J. Galo doktrina (vadinta kraniologija, organologija, vėliau – frenologija) buvo tokia nauja, materialistinė, skandalinga ir prieštaravo religijai, kad šių idėjų autorius buvo priverstas palikti Austriją ir persikelti į Paryžių [19].

XIX a. pradžioje Vilniuje frenologijos teorija, panašu, buvo puikiai žinoma. Štai J. Frankas matė F. J. Galo mokyimo ištakas ir klausėsi jo paskaitų veikiausiai apie 1800 m., dirbdamas bendrojoje Vienos ligoninėje, tačiau ši doktrina jam kėlė daug klausimų ir abejonių. Dar 1795–1804 m. Vienoje J. Frankas, kritikuodamas savo studentus, užsimena apie F. J. Galo mokymą: „Daugelis (studentų) nesugebėdavo atsispirti sostinės ir jos apylinkių teikiamiems malonumams. Vasarą kai kurie iš jų <...> klinikoje pasirodėdavo tik tada, kai neturėdavo geresnio užsiėmimo. Kiti galvodavo, kad užtenka lankytis klinikoje, bet nebūtina klausytis jų profesoriaus skaitomų patologijos ir specialiosios terapijos paskaitų. Nors tuo laiku jie stropiai vaikščiojo į daktaro Galo kranioskopijos paskaitas.“ [11, 20]. Taip pat yra duomenų, kad Vilniaus universiteto anatomijos profesoriaus Jono Lobenveino (1758–1820) dėstymo laikais Universiteto anatomijos kabinetas turėjo turtingą savižudžių ir nusikaltėlių kaukolių rinkinį ir jomis naudojosi, kai buvo nagrinėjama F. J. Galo kranioskopinė doktrina [21]. Daktaras Stanislovas Moravskis, apibūdindamas savo, dar medicinos studento, gyvenimo būdą XIX a. pr. Vilniuje (gyveno dviejose pijorų kolegijos celėse, kuriose buvo išmėtytos jo knygos, pasieniais padėti žmogaus griaučiai, šalia – keturios mumijos, pavogtos iš pranciškonų bažnyčios rūsių, ant fortepijono – keli stiklainiai su gyvais žalčiais ir t. t.), mini ir asmeninę kaukolių kolekciją: „Čia buvo ir keliolika baltų, kaip dramblio kaulas, žmogaus kaukolių su visais pažymėtais organais pagal Galo sistemą.“ [12]. Beje, Ludvigas Henrikas Bojanus (1776–1827), Vilniaus universiteto veterinarijos ir lyginamosios anatomijos katedros profesorius, studijų ir specializacijos metais dirbo ne tik J. Franko terapijos klinikoje Vienoje, bet ir pas F. J. Galą – tobulinosi kraniologijos srityje [6]. J. Frankas atsiminimuose 1839 m. užsimena apie rašomą apžvalginį straipsnį, skirtą leidiniui „*Bibliotheca Italiana*“: „Parašiau

straipsnį apie frenologiją; aptardamas jos psichologinę pusę. <...> Nebuvau numatęs, kiek laiko ir vargo tas straipsnis man kainuos. <...> Aš džiaugiuosi, kad, remdamasis anatomijos, fiziologijos ir patologijos argumentais, įrodžiau kranioskopijos nenaudingumą.“ [11, 20]. Aprašydamas savo 1839 m. keliones į Vieną ir Paviją, J. Frankas kritikuoja vieną frenologijos populiarintoją: „Niujorko žydas, pavarde Kastelis, Milane išpopuliarino frenologiją. Jį apgulė moterys, norėdamos išgirsti savo pačių ir jų vyrų iškilumų įvertinimą. Jam atvesdavo vaikus, kad sužinotų apie jų gabumus ir polinkius bei sudarytų auklėjimo sistemą. <...> Pavijoje Kastelis atsakė apibūdinti anatomijos kabinete jam parodytas kaukoles, bet labai lengvai sprendė apie gyvų žmonių galvas; tai reiškia, kad jis daugiau kreipė dėmesį į veido išraišką, o ne į jo iškilumus.“ [11, 20]

Jano Sniadeckio teiginys, kad jutimai, būdingi ne tik žmogui, bet ir visam gyvūnijai pasauliui, tačiau aukštieji sielos gebėjimai žmogų daro protaujančiu gyvūnu, o troškimų ir norų sutvarkymas – moraliu kūriniu, gali priminti deontologinės etikos atstovo Imanuelio Kanto (1724–1804) kategorinio imperatyvo principus. Vis dėlto Janas Sniadeckis XIX a. Vilniuje buvo žymiausias „kantizmo triuškingojo“, I. Kanto filosofiją vadinęs „senomis scholastinėmis keistenybėmis ir perdėtomis spekuliacijomis“, apvilktomis „tokia neaiškia ir tikrai barbariška kalba, kad miglotumu ir galvos susukimu pralenkė visas senąsias fantazijas“ [2, 22].

Manome, kad Jano Sniadeckio akcentuota matematinio mąstymo, nepasiduodančio nei prietarams, nei aistrai, paremto aiškiomis ir neabejotinomis tiesomis, svarba buvo paveldėta iš XVII a. filosofų, pirmiausia iš Renė Dekarto (*René Descartes*, 1596–1650) ir Benedikto Spinozos (*Benedict de Spinoza*, 1632–1677). R. Dekartas, atsisakęs pripažinti aiškiai neįrodytus teiginius, pradėjo radikalią intelektualinę reformą, o B. Spinoza, kaip ir R. Dekartas, manė, kad pamatinės pažinimo tiesos sukuriamos vadovaujantis ne patyrimu, o protu. B. Spinoza, kaip ir J. Sniadeckis, tokią racionalaus mokslo paradigmą išvelgė Euklido geometrijoje, kuri ir pradedama būtent savaime akivaizdžiomis prielaidomis. B. Spinoza žengė dar toliau, sukurdamas „aistrų matematiką“, pvz., pateikdamas 73 teoremas, įrodančias žmogaus vergiškumą, 42 teoremas, parodančias, kaip išsivaduoti iš aistrų ir rasti kelią į laisvę, ir pan. [23, 24].

Janas Sniadeckis „Žmogaus intelekto filosofijoje“ mini ir brolio Andriaus Sniadeckio veikalą „Organinių būtybių teorija“ (*Teorya jestestw organicznych*, I tomas 1804 m. išleistas Varšuvoje, II tomas – 1811 m. Vilniuje) [13]. Andrius Sniadeckis buvo Krokuvos ir Pavijos universitetų auklėtinis, Vilniaus universiteto daktaras, chemijos profesorius, viena žymiausių Universiteto asmenybių ir mokslininkų: pirmojo chemijos vadovėlio lenkų kalba autorius, Vilniaus medicinos draugijos aktyvus kūrėjas ir pirmasis pirmininkas, *Towarystwo Szubrawców* (Nenaudėlių draugijos) Vilniuje narys ir vienas iš steigėjų, Vilniaus medicinos–chirurgijos akademijos rektorius [25]. Anot Andriaus Sniadeckio, organinio pasaulio vienybę patvirtina organinių kūnų cheminė analizė: visas organines

būtybes sudaro tie patys cheminiai elementai – vandenilis, deguonis, anglis, fosforas, siera; gyvybė cirkuliuoja materijoje, jos organinėse formose, gyvybė esanti tam tikrų santykių tarp gyvosios ir negyvosios materijos rezultatas, nuolatinis organinis procesas [2]. „Organinių būtybių teorija“ laikoma viena pirmųjų biochemijos monografijų pasaulyje [25].

Jano Sniadeckio siūlymas gamtos moksluose (taip pat ir medicinoje) suprasti ir parodyti tiesą dviem pagrindiniais metodais – stebėjimu ir eksperimentu – yra artimas pozityvizmui, filosofijos kryptai, kuri išsivyras tik XIX a. viduryje. Pozityvizmas teigė, kad filosofija turi remtis tiksliais tyrimo metodais ir atsakyti teologijos ir metafizikos [26]. Pasak pozityvizmo pradininko Augusto Konto (*Auguste Comte*, 1798–1857), visuomenės organizacijos yra trijų stadijų: teologinė–karinė (kurioje vyrauja antgamtinės, karinės galios, dominuoja vergija), metafizinė–teisminė (tarpinė stadija) ir mokslinė–pramoninė (arba „pozityvistinė“), kurioje dominuoja pozityvioji mokslo filosofija. Pasak A. Konto, visi mokslai, pradedant astronomija, fizika, chemija, baigiant fiziologija, turi pereiti iš teologinės į mokslinę, arba pozityvistinę, stadiją, tik tada bus galimas racionalus ir mokslu pagrįstas visuomenės pertvarkymas. Beje, A. Kontas siūlė keturis mokslinio tyrimo metodus: stebėjimą, eksperimentą, palyginimą ir istorinę analizę [26]. Tačiau Janas Sniadeckis 1822 m. jau rašė apie du iš jų – stebėjimą ir eksperimentą. Manome, kad J. Sniadeckis su prepozityvizmo principais galėjo būti susipažinęs studijų *Collège de France* metais, bendraudamas su Pjeru Simonu Laplasu (*Pierre-Simon Laplace*, 1749–1827), žymiu prancūzų matematiku ir astronomu [8, 27]. Taigi, Janas Sniadeckis laikomas ir prepozityvizmo pradininku Vilniaus universitete.

IŠVADOS

Janas Sniadeckis veikiausiai buvo pirmasis XIX a. pr. Vilniaus universiteto mokslininkas, išsamiausiai nagrinėjęs žmogaus protines, pažintines funkcijas ir jas konkrečiai siejęs su nervų sistemos veikla. Jis teigė, kad kiekvieną sielos operaciją atitinka tam tikras judėjimas ir pakitimas nervuose, o pakitimus nervuose lydi jutimo ir mąstymo pakitimai. Filosofas, remdamasis Antikos, Renesanso, Baroko ir Apšvietos mąstytojų darbais, taip pat brolio Andriaus Sniadeckio „Organinių būtybių teorija“, padarė išvadą, kad žmogaus mąstymas yra organinis procesas – toks, kurio egzistavimas, veiksmas ir įvairovė priklauso nuo nervų sandaros ir jaudinimo. Janas Sniadeckis atsiribojo nuo bet kokios metafizikos teigdamas, kad materialistinis, fiziologinis požiūris į sielą paaiškina tik jutimo ir mąstymo sąlygas, bet nepaaiškina jų prigimties, todėl ir filosofija neaiškina to, kas viršija žmogaus supratimą. Jo siūlymas gamtos moksluose suprasti ir parodyti tiesą dviem pagrindiniais metodais – stebėjimu ir eksperimentu – yra artimas pozityvizmui, taigi, Janas Sniadeckis laikomas ir prepozityvizmo pradininku Vilniaus universitete.

Padėka

Dėkojame Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriaus ir Lietuvos dailės muziejaus darbuotojams už galimybę šiame straipsnyje publikuoti vertingas iliustracijas. Labai padėjo, nagrinėjant Jano Sniadeckio „Žmogaus intelekto filosofiją“ leidyklos „Margi raštai“ lietuvių kalba 2007 m. išleista Jano Sniadeckio „Raštų“ knyga (iš lenkų k. vertė Romanas Plečkaitis).

Literatūra

- Bumblauskas A, Butkevičienė B, Jegelevičius S, Manušdžianas P, Pšibilskis V, Raila E, et al. Universitas Vilnensis 1579–2004. Vilnius, 2004.
- Viliūnas D. Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.
- Piročkinas A, Šidlauskas A. Mokslas senajame Vilniaus universitete. Vilnius: Mokslas, 1984.
- Grigonis M. Angelas Daugirdas ir Immanuelio Kanto filosofija. Logos 2014; 81: 20–30.
- Bogušis V. Medicina Vilniaus universitete iki XVIII a. vidurio. In: Vilniaus medicinos istorijos almanachas. Vilnius: Medicina Vilnensis, 1997.
- Biziulevičius S. Medicinos mokslai senajame Vilniaus universitete 1781–1842 m. In: Vilniaus medicinos istorijos almanachas. Vilnius: Medicina Vilnensis, 1997.
- Frank J. Praxeos medicae universae praecepta, Partis secundae, Volumen primum, Sectio secunda. Lipsiae: Sumptibus Bibliopoli Kuehniani, 1821.
- Plečkaitis R. Mokslo filosofijos kūrėjas senajame Vilniaus universitete. In: Janas Sniadeckis. Raštai. Filosofijos darbai. Vilnius: Margi raštai, 2007.
- Prašmantaitė A. Vilniaus universiteto vaidmuo populiarinant gamtos mokslų žinias 1803–1832 m. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Lietuvos mokslų akademija, Istorijos institutas, 1990.
- Frankas J. Vilnius XIX amžiuje. Atsiminimai. Pirmą knygą. Vilnius: Mintis, 2013.
- Frank J. Mémoires Biographiques de Jean-Pierre Frank et de Joseph Frank son fils. Rédigés par ce dernier. Leipzig, 1848.
- Moravskis S. Keleri mano jaunystės metai Vilniuje. Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825). Vilnius: Mintis, 1994.
- Sniadeckis J. Žmogaus intelekto filosofija, arba apžvalgas intelektinių galių ir veiksmų tyrimas. In: Raštai, Filosofijos darbai. Vilnius: Margi raštai, 2007.
- Finger S. Origins of neuroscience. A history of Explorations into Brain Functions. Oxford University Press, 1994.
- Schalick WO. Neurological conditions in the European Middle Ages. Handb Clin Neurol 2010; 95: 79–90.
- Rose FC. An historical overview of British neurology. Handb Clin Neurol 2010; 95: 613–28.
- Isler H. The development of neurology and the neurological sciences in the 17th century. Handb Clin Neurol 2010; 95: 91–106.
- Finger S. The birth of localization theory. Handb Clin Neurol 2010; 95: 117–28.
- Clarac F, Boller F. History of neurology in France. Handb Clin Neurol 2010; 95: 629–56.
- Frankas J. Atsiminimai. Antra knyga. Vilnius: Mintis, 2015.
- Pavilonis S. Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedra. In: Vilniaus medicinos istorijos almanachas. Vilnius: Medicina Vilnensis, 1997.
- Sniadeckis J. Apie metafiziką. In: Raštai. Filosofijos darbai. Vilnius: Margi raštai, 2007.
- Spinoza B. Etika, įrodyta geometrijos metodu ir suskirstyta į penkias dalis. Vilnius: Pradai, 2001.
- Baranova J. Etika: filosofija kaip praktika. Vilnius: Tyto alba, 2002.
- Railienė B. Andrius Sniadeckis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
- Ritzer G, Smart B. Handbook of social theory. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2003.
- Hahn R. Pierre Simon Laplace, 1749–1827: a determined scientist. Harvard University Press, 2005.
- Vaitkevičiūtė V. Lenkų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslas, 1979.
- Piročkinas A. Devyneri Adomo Mickevičiaus metai. Vilnius: Vaga, 1995.
- Schloezer JA. Dissertatio inauguralis medico-practica de somnambulismo. Vilnae, 1816.

E. Sakalauskaitė-Juodeikienė, G. Kaubrys, D. Jatuzis

PHILOSOPHY OF THE HUMAN MIND BY JAN ŚNIADECKI: FIRST INVESTIGATIONS ON HUMAN COGNITION IN THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY IN VILNIUS

Summary

One of the most important philosophers in the Imperial University of Vilnius in the age of Enlightenment was Jan Śniadecki (1756–1830), a graduate of the University of Cracow, mathematician, astronomer, philosopher, and Rector of the Imperial University of Vilnius. Jan Śniadecki was the author of various treatises on algebra, trigonometry, geography, and philosophy. The Professor was probably the first who broadly analysed the functions of the human mind and clearly associated it with the activity of the nervous system in the beginning of the 19th century in Vilnius. In this paper we analyse “The Philosophy of the Human Mind” by Jan Śniadecki (Filozofia umysłu ludzkiego czyli rozważny wywód sit, i dziatań umysłowych, published in 1822 in Vilnius) and overview the principles of investigations on human cognition until the first half of the 19th century in Europe.

Keywords: Jan Śniadecki, philosophy of human mind, the Enlightenment, Vilnius University.

Gauta:
2016 10 21

Priimta spaudai:
2016 11 08